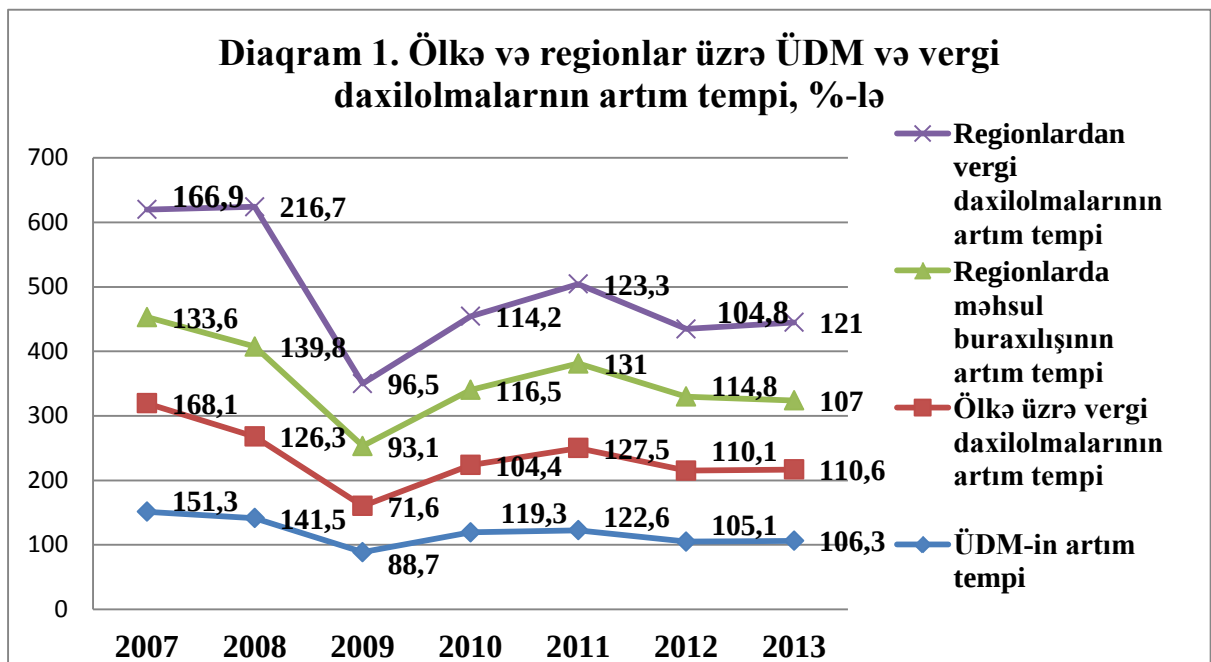

Azərbaycan regionlarının dinamik inkişafında vergiqoyma mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri

1. Mövcud vəziyyətin dəyərləndirilməsi

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında Respublika Prezidentinin imzaladığı fərmanlarla qəbul edilən, 2004-2008; 2009-2013 və 2014-2018-ci illəri əhatə edən 3 Dövlət proqramının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər ölkənin müxtəlif bölgələrində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın daha intensiv inkişafına münbit şərait yaratmış, bunun real nəticəsi olaraq - regionlardan vergi ödənişlərinin ümumi daxilolmalardakı payı artmış, ölkədə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması sayəsində vergi siyasətinin və vergi dərəcələrinin iqtisadi inkişafa təsiri daha da yüksəlmişdir. Həm də Prezidentin 24 noyabr 2010-cu il tarixli fərmanına uyğun olaraq, regionlarda çalışan hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən vergilərin yerli büdcələrə daxil edilməsinə üstünlük verilmişdir.

Diagram 1.

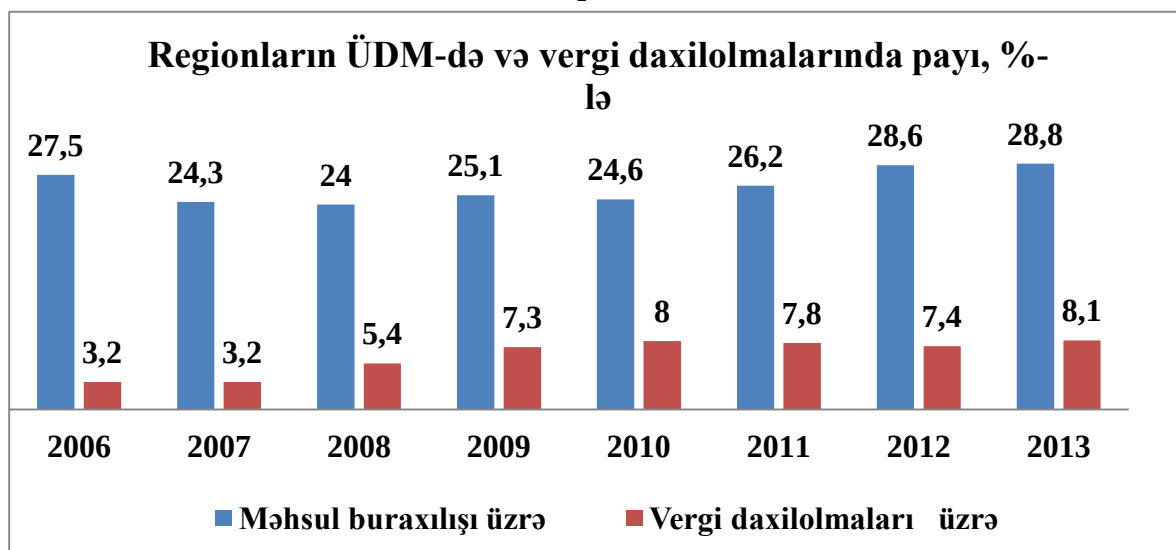

Diagramdan göründüyü kimi bu illər ərzində ölkə üzrə ÜDM 3,1 dəfə, regionlarda məhsul buraxılışı isə 3,3 dəfə artmışdır. 2007-2008-ci illərdən başlayan və təsirləri hələ də ötürməyən dünya maliyyə böhranı və neftin qiymətlərinin kəskin düşməsi ilə əlaqədar istər ölkə üzrə ÜDM-də, istərsə də regionlar üzrə ümumi məhsul buraxılışının artım tempində aşağı düşmə meyli davam etməkdədir. Lakin bu yavaşım regionlarda bir qədər aşağı olmuşdur və burada iqtisadiyyatın tamamilə qeyri-neft sektorundan ibarət olduğunu nəzərə alsaq, müsbət məqamları da müşahidə etmək olar. Bunu, həmin müddət ərzində regionlardan vergi daxilolmalarının daha üstün artması da göstərir.

Əhalinin böyük əksəriyyətinin regionlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmasına, ailə-kəndli təsərrüfatlarının və kəndli təsərrüfatının digər sahələrinin uzun illər vergidən azad edilməsinə baxmayaraq, regionlardan vergi daxilolmaları 2004-cü ildəki 42 milyon manatdan

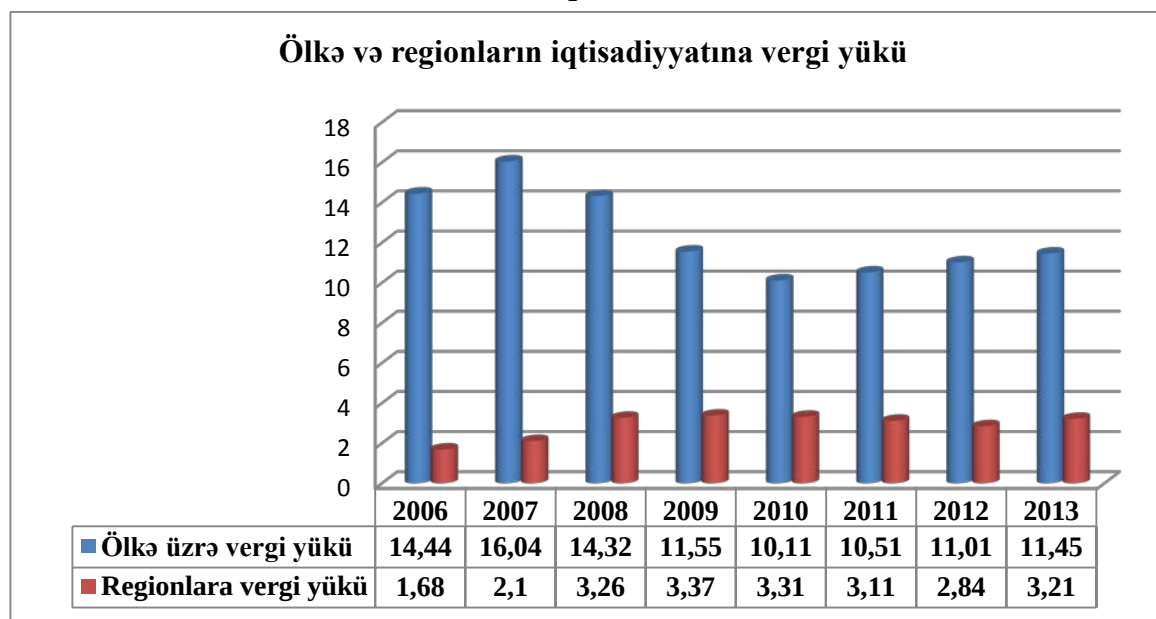
2011-ci ildə 425 milyon manata, 2012-ci ildə 445,5 milyon manata, 2013-cü ildə 539 milyon manata, 2014-cü ildə isə 578 milyon manata çatmışdır. Bu müddət ərzində ölkə üzrə vergi daxilolmalarında artım 2,5 dəfə olduğu halda, regionlar üzrə 13,7 dəfə təşkil etmişdir. Müvafiq olaraq, bu göstəricilərin illik artım templəri də regionların xeyrinə olmuşdur.

Diagram 2.

Regionlardan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının belə əhəmiyyətli dərəcədə artması bölgələrdəki iqtisadi fəallığın güclənməsinin və vergiyə cəlb olunan yeni müəssisələrin fəaliyyətə başlamasının nəticəsidir. Məhz regionlarda aparılan iqtisadi islahatlar, yeni iş yerlərinin açılması nəticəsində, 2012-2014-cü illərdə 5 rayon - Sumqayıt, Abşeron, Şirvan, Mingəçevir və İmişli şəhərləri subsidiyasız, yerli gəlirlər hesabına öz xərclərini ödəyən şəhərlərə çevrilmişdir.

Diagram 3.

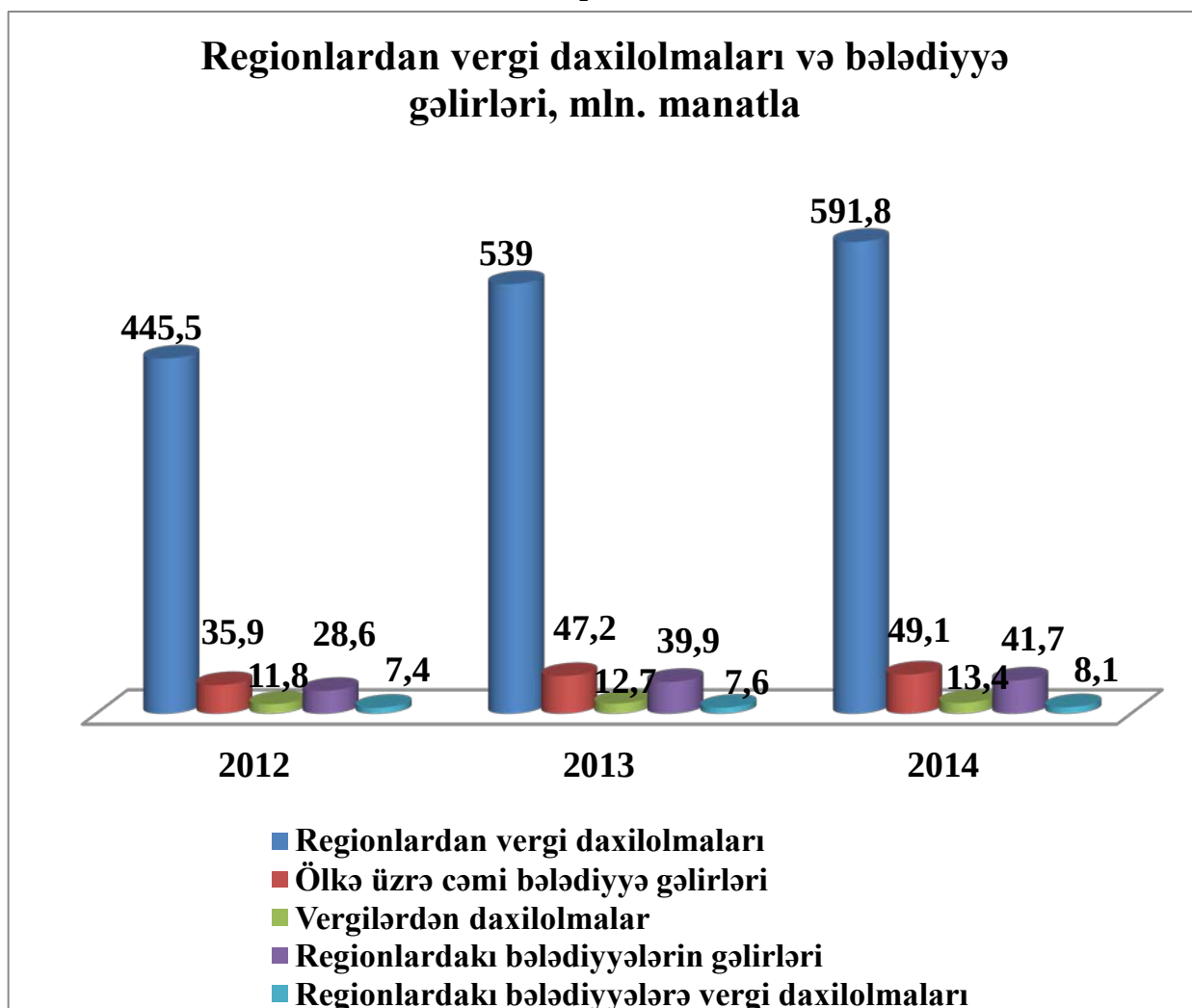

Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyat prosedurlarının sadələşdirilməsi nəticəsində son illərdə qeydiyyatda alınan vergi ödəyicisinin 65%-dən artığı regionların payına düşür. Regionlara vergi yükü ölkə iqtisadiyyatına düşən vergi yükündən orta hesabla, 2006-2007-ci illərdə ən azı 7-8 dəfə, 2008-2013-cü illərdə ən azı 3-4 dəfə aşağı olmuşdur.

2006-2013-cü illərdə respublikanın regionlarında fəaliyyət göstərən sahibkarlıq müəssisələrinin sayının xüsusi çəkisinin 49%-dən 51,5%-ə, regionlarda yığılan vergilərin ümumi vergi daxilolmalarında 3,2%-dən 8,1%-ə yüksəlməsinə baxmayaraq, sahibkarlığın regionlarındakı inkişafı ölkənin bu sahədəki imkanlarından qat-qat geri qalır.

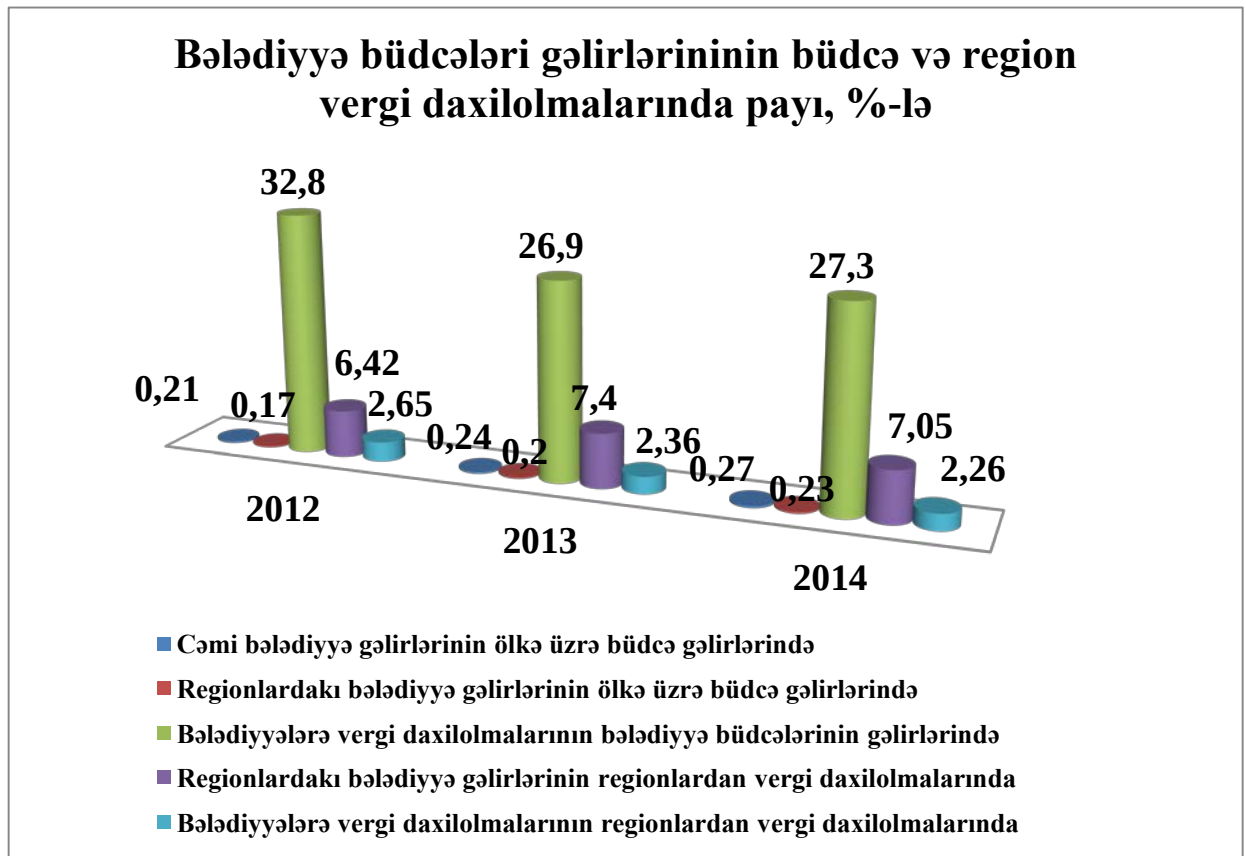
Diaqram 4-5-dən görünür ki, ölkə üzrə 2012-2014-cü illərdə bələdiyyə gəlirlərinin həcmi 35,9 mln. manatdan 49,1 mln. manata yüksəlsə də, bu, ölkədə mövcud olan 1716 bələdiyyə qurumları üçün o qədər də böyük məbləğ deyildir və hətta, bəzi bələdiyyələrin əmək haqqı alan işçiləri üçün də yetərli hesab edilə bilməz.

Diaqram 4.

İstər respublika üzrə ümumi bələdiyyə gəlirləri, istərsə də regionlarda fəaliyyət göstərən bələdiyyələrin gəlirləri dövlət büdcəsi gəlirləri ilə müqayisə olunmaz dərəcədə (0,21-0,27%; 0,17-0,13) aşağıdır. Eyni səbəbdən, regionlardakı bələdiyyə gəlirlərinin və onun əsas mənbəyi kimi vergi yığımlarının da regionlarda yığılan vergi daxilolmalarında payı azdır (6,42-7,05; 2,65-2,26). Bələdiyyələrin sayı cəmi 30 olmasına baxmayaraq, 2014-cü ildə ölkə üzrə büdcə gəlirlərinin 31,3%-i Abşeron iqtisadi regionunda yığılmışdır. Bakı şəhəri üzrə isə bu pay cəmi 15,0% təşkil etmişdir. Ərazisinə görə ən böyük (24,4%), əhalisinə görə Bakıdan sonra ikinci olan (20,1%) Aran iqtisadi regionunda 487 bələdiyyədən (28,4%) cəmi 7,65 mln. manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu ümumi gəlirlərdə 15,6% təşkil edir. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində vergi daxilolmaları üstünlük təşkil etsə də, onun payı son 2 ildə 27% ətrafındadır.

Diaqram 5.

Bələdiyyə büdcələrinə daxilolmalarda vergi növlərinin sayının nisbətən çox olmasına baxmayaraq, çətin yığılan və büdcəyə nisbətən az gəlir gətirən, eyni zamanda hesablanması və toplanılması üçün əhəmiyyətli təşkilati-hüquqi səylərin göstərilməsini tələb edən vergilərdən ibarətdir. Hal-hazırda bələdiyyələrə verilmiş vergi növləri bələdiyyə büdcələrinin müstəqilliyi üçün normal gəlir bazasını formalaşdırma bilmir. Yerli vergilərin bələdiyyə büdcələrinin əsas gəlir mənbəyi olmaması və yalnız gəlir bazasının formalaşdırılmasının yardımçı mənbəyi kimi qəbul olunması isə heç vaxt bələdiyyələrin həqiqi müstəqilliyinə gətirib çıxara bilməz. Bu məqamı Respublika Prezidenti son çıxışlarının birində xüsusi vurğulamışdı.

Regionlardakı bələdiyyə gəlirlərinin həcmi də bütövlükdə regionlardan vergi daxilolmalarından xeyli geridə qalır və bu pay 2013-cü ildə bir qədər yüksəlsə də, 27-33%-dən yuxarı deyildir. Bələdiyyə gəlirlərinin 2012-ci ildə 32,8%-i, 2013-cü ildə 26,8%-i, 2014-cü ildə isə 27,3%-i vergi daxilolmalarının hesabına baş vermişdir. Bələdiyyələrin vergi daxilolmalarının əksəriyyəti - 2013-cü ildə 55,1%-i, 2014-cü ildə isə 52,4%-i fiziki şəxslərdən torpaq vergisindən ibarət olmuşdur.

Dövlət regional siyasətdə həyata keçirə biləcəyi 2 real variantdan istifadə edə bilər: 1) vəsaitlərin regionlar arasında bölgüsünün nisbətini dəyişmək üçün vergi yükünün artırılması və ya azaldılması; 2) geridə qalan regionların investisiya cəhətdən cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi.

Vergi Məcəlləsinə görə Azərbaycanda tətbiq edilən vergilər – respublika vergiləri, Naxçıvan MR vergiləri və yerli (bələdiyyə) vergiləri kimi təsnifləşdirilmişdir və heç bir hakimiyyət orqanının məəcəllədə sadalanan vergilərdən savayı heç bir əlavə vergi növü tətbiq edə bilməz. Məhz bu əsasda, regional və yerli orqanların region səviyyəsində tətbiq edilən vergi rejiminin, vergi dərəcələrinin və vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsi və ya onun dəyişdirilməsində səlahiyyətləri məhduddur.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, onun yığılmasına nəzarətin gücləndirilməsində geniş əhali kütləsinin iştirakını təmin etmək lazımdır. Bu baxımdan, qonşu Türkiyə Respublikasının təcrübəsindən yararlanmaq lazımdır.

Ərazi Vergilər İdarələri formalaşdırılarkən, artıq Respublika Prezidentinin fərmanları təsdiq edilməsini və bütün rəsmi qurumlar tərəfindən bu bölgü ilə uçot-statistika işlərinin də təşkil olunduğunu nəzərə alaraq, ƏVİ-rə (2 sayılı – Siyəzən; 10 sayılı – İsmayilli; 6 sayılı – Biləsuvar; 11 sayılı – Şəki və Tərtər) daxil edilən rayonları regional bölgüyə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu fərqi cədvəl 1-dən görmək olar.

Cədvəl 1. Azərbaycanın mövcud iqtisadi rayonları və Ərazi Vergi İdarələrinə daxil olan rayonlar

Abşeron iqtisadi rayonu Abşeron Sumqayıt şəhəri Xızı	2 sayılı Ərazi Vergilər Departamenti Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərir. Xırdalan şəhəri Siyəzən Sumqayıt Xızı
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu Balakən Qəbələ Oğuz Şəki Qax Zaqatala	10 sayılı Ərazi Vergilər İdarəsi Qəbələ şəhərində fəaliyyət göstərir. İsmayilli Oğuz Qəbələ
Lənkəran iqtisadi rayonu Astara Lerik Cəlilabad Masallı Lənkəran Yardımlı	6 sayılı Ərazi Vergilər İdarəsi Lənkəran şəhərində fəaliyyət göstərir. Astara Lənkəran Biləsuvar Masallı Cəlilabad Yardımlı Lerik
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu Quba Siyəzən Qusar Xaçmaz Şabran	3 sayılı Ərazi Vergilər İdarəsi Quba şəhərində fəaliyyət göstərir. Xaçmaz Qusar Quba Şabran
Aran iqtisadi rayonu	11 sayılı Ərazi Vergilər Departamenti Yevlax şəhərində fəaliyyət göstərir. Bərdə Tərtər Mingəcevir Yevlax Şəki
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu Ağsu İsmayilli Qobustan Şamaxı	4 sayılı Ərazi Vergilər İdarəsi Şamaxı şəhərində fəaliyyət göstərir. Ağsu Qobustan Şamaxı

2. Regionlarının inkişafında vergiqoyma mexanizmindən istifadənin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr:

- ✓ Regionlar səviyyəsində sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətini stimullaşdırma biləcək dövlət himayəçiliyi təmin olunmalı, bu zaman onun həllini reallaşdıracaq siyasi və iqtisadi amillərin rolu düzgün qiymətləndirilməlidir;
- ✓ Regionlarda fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövlət dəstəyinə daim ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq, bu sahədə formalaşan gəlirlər aşağı dərəcə və güzəştli şərtlərlə vergiyə cəlb olunmalıdır. Lakin bu, iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalı, dövlət büdcəsinin fiskal maraqları iqtisadi siyasətin tələblərinə uzlaşdırılmalıdır;
- ✓ Respublikamızın müstəqilliyinin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi mənafeyi - ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının regional inkişafı ilə düzgün əlaqələndirilməsini təmin etmək üçün Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının müasir mərhələsinin tələblərinə cavab verən və yerli şəraiti və onun xüsusiyyətlərini nəzərə alan, artıq qəbul olunmuş dövlət

regional iqtisadi inkişaf proqramlarında qoyulan vəzifələrin həllinə yönələn müvafiq dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin, ilk növbədə bu məqsədlər üçün həlledici sayılan vergi mexanizminin tətbiqini təmin edən hüquqi bazanın yaradılmasını zərurətə çevirir;

- ✓ Dövlətin apardığı regional iqtisadi siyasət və onun tətbiq etdiyi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, o cümlədən vergi mexanizmi respublikanın bütün regionlarında tarazlaşdırılmış inkişafı təmin etməli, respublika və ayrı-ayrı regionların mənafeələrini əlaqələndirməli, regionlarda istehsal olunan məhsulların istər respublika daxilində, istərsə də xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətini yüksəltməli, regionların malik olduğu təbii-iqtisadi, əmək potensialından səmərəli istifadə edilməsinə, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən uğurla istifadə etməklə regionlarda mütərəqqi təsərrüfatçılıq formalarının inkişafına, xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaratmalıdır;
- ✓ Xarici firma və şirkətlərin respublikanın müxtəlif bölgələrində fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün onlara əlverişli vergi şərtləri müəyyən etməklə yanaşı, həm də tutulan vergilərin əksər hissəsinin yerli büdcələrə daxil olmasına imkan yaratmaq lazımdır;
- ✓ Respublikada regionların təsərrüfat şəraiti nəzərə alınmaqla vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır. Dövlətin hansı regionda hansı məhsul istehsalını dəstəkləməsindən asılı olaraq vergi dərəcələri dəyişkən olmalıdır;
- ✓ Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində, onun yığılmasına nəzarətin gücləndirilməsində geniş əhali kütləsinin iştirakını təmin etmək lazımdır;
- ✓ Fikrimizcə, respublikamızda artıq yeni regionlaşdırma siyasətinə keçidin də vaxtı çatmışdır. Artıq zonalar üzrə vergi orqanlarının, Ədliyyə Nazirliyinin qeydiyyat orqanlarının yaradılması, ölkə Prezidentinin fərmanla təsdiq etdiyi "Azərbaycan Respublikasının regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət proqramları"nda tədbirlərin iqtisadi zonalar üzrə müəyyənləşdirilməsi və s. bu istiqamətdə atılmış vacib addımlar kimi qiymətləndirmək olar;
- ✓ Regionlarda vergi ödənişlərinin ədalətliliyi ilə yanaşı, ayrı-ayrı ərazilərin tədiyyə qabiliyyəti də nəzərə alınmalıdır. İstənilən halda, dövlət və yerli vergilər birlikdə iqtisadi subyektlər üçün müsadirə xarakterli olmamalıdır;
- ✓ Hər bir konkret rayon və şəhərin şəraitinə uyğunlaşdırılmış «vergi yüklənməsi» həmin ərazinin malik olduğu vergi potensialından ortimal istifadəni təmin etməlidir. Ölkədə aparılan büdcə islahatlarında dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında qəbul edilən prioritetlərlə yanaşı, hər bir regionun tarixi, təbii və iqtisadi xüsusiyyətlərini, ərazinin coğrafi yerləşməsinə (sərhəd, anklav, dağlıq və s.) nəzərə alınmalıdır. Vergilərin əksər hissəsi mərkəzi büdcə tərəfindən tutulsa belə, vergi daxilolmalarının müəyyən hissəsi yerli səviyyəyə verilməlidir;
- ✓ Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin bütövlükdə bələdiyyələrə verilməsi, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı. Bu tədbir sosial ədalət prinsiplərindən birini ardıcıl olaraq həyata keçirməyə imkan verərdi, belə ki, əhəlinin sosial-məişət problemlərinin böyük əksəriyyəti onun yaşadığı ərazidə həll edilir;
- ✓ Təkcə fiziki şəxslərdən deyil, həm də bələdiyyə ərazisində yerləşən hüquqi şəxslərdən də torpaq vergisinin bələdiyyələrə verilməsi yerli büdcələrin gəlir bazasını xeyli yaxşılaşdırardı. Bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən müəyyən ayırmalar da bələdiyyə büdcələrinə verilə bilər;
- ✓ Ümumiyyətlə, yerli vergilərin dərəcələrini müəyyən etmək sahəsində yerli özünü idarəetmələrə müəyyən müstəqillik verilə bilər. Fikrimizcə, yerli hakimiyyət orqanlarına idarəçilik statuslarından asılı olaraq (muxtər respublika, rayon, şəhər, kənd və s.) verginin əsas ünsürlərini - vergi ödəyicilərini, vergi dərəcələrini və güzəştləri dəyişdirməkdə bəzi hüquqlar verilməlidir;
- ✓ Bələdiyyə ərazisində yerləşən müəssisələrin mənfəət vergisindən müəyyən ayırmalar da bələdiyyə büdcələrinə verilə bilər;
- ✓ Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin bütövlükdə bələdiyyələrə verilməsi, fikrimizcə, daha məqsədəuyğun olardı;

- ✓ Yerli vergi ödəmələri bələdiyyə büdcələrinin ümumi gəlirlərində az bir hissəni təşkil etdiyindən, yerli vergi ödənişlərinin genişləndirilməsi və vergilərin müxtəlif büdcələr arasında yenidən bölüşdürülməsinin təkmilləşdirilməsi çox aktual məsələ kimi tezliklə həll olunmalıdır;
- ✓ Yerli büdcələr üçün torpaq vergisinin tək-cə fiziki şəxslərdən deyil, həm də bələdiyyə ərazisində yerləşən hüquqi şəxslərdən də bələdiyyələrə verilməsi yerli büdcələrin gəlir bazasını xeyli yaxşılaşdırardı;
- ✓ Bələdiyyə qurumlarına ərazilərində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatlardan yerli vergi və ödənişlərin dərəcəsini aşağı salmaq səlahiyyətləri verilməlidir. Belə müəssisələrin yaradılmasının ilkin dövrlərində onları vergilərdən azad etmək və ya yerli vergilərin faktiki səviyyəsindən aşağı dərəcələr tətbiq etməklə xarici investorları cəlb etmək olar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2014, 264 s.
2. Azərbaycan rəqəmlərdə 2015,B., 2015, 134 s.
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2014. B. 2014. 812 s.
4. Bələdiyyə orqanının büdcəsinin icrasına dair. Statistik bülleten. Yanvar-dekabr 2014. Bakı 2015.
5. Ə.X. Nuriyev. Azərbaycanda regional inkişafın dövlət tənzimlənməsinin aktual məsələləri. Bakı 2005
6. Məmmədov F.Ə. və başqaların. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
7. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.